

Kimutatható-e eltolódás a fordítások kohéziós eszközhasználatában?

Péché Olívia

Bevezetés

Minden fordító álma, sőt a gépi fordítóprogramok készítőinek legfontosabb célkitűzése olyan célnyelvi szöveg előállítása, amely belesimul a célnyelv kultúrájába és nyelvezetébe (v. ö. Hönig 1997: 26). A legtöbb fordítás esetében mégis éppen ezen a területen érhetjük tetten az idegenszerűséget: az anyanyelvi olvasó számára a nyelvezet, a szövegszint jegyei a legárulkodóbbak.

A jelen tanulmány háttéréül szolgáló alkalmazott nyelvészeti kutatás a szövegszerűség egy adott elemére, a lexikai kohézióra fókuszálva keresi a „fordításízűség” okát. Német–magyar összehasonlító elemzésem eredeti célkitűzése, hogy rámutasson a fordításként keletkezett német-, illetve magyar célnyelvi szövegek esetében a kohéziós eszközhasználatban bekövetkező változásokra, illetve azok nyelvpár specifikus törvényszerűségeire.

1. A fordított szövegek tulajdonságainak vizsgálata

A szövegszintű kutatások a szöveget elsődleges nyelvi jelnek tekintő irányzat megjelenésével terjedtek el. E szerint az emberi írott és szóbeli kommunikáció nem mondat-, hanem szövegszinten zajlik, és a nyelv alapegysége (v. ö. Dressler 1973: 3), illetve a fordítás egyetlen lehetséges egysége is a szöveg (v. ö. Dressler 1973: 12).

Az 1970-es évektől egyre népszerűbb szövegnyelvészeti megjelenését a fordítástudomány örömmel üdvözölte, mivel „mind elméleti, mind módszertani szempontból jelentős elvekkkel és eredményekkel gazdagíthatja a fordítási szöveggel és a fordítási szövegalkotással kapcsolatos tudásunkat.” (Károly 2007: 14)

„A fordított szövegek elemzése [...] azt mutatja, hogy a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol a másság kimutatható.” (Klaudy 2007: 139) – írja Klaudy a kvázi-helyes szövegekről (2007: 120), azaz arról a jelenségről, amikor a forrásnyelvre jellemző szövegépítési sajátosságok megváltoztatják a célnyelvi szöveg mondatszerkesztését. Papp megfogalmazásában a kvázi-helyes szövegek az adott nyelv grammatikai és mondatalkotási szabályainak megfelelő jólformált mondatok sorai, de a szöveg egésze mégsem

felel meg az anyanyelvi beszélők „szövegről alkotott intuitív elképzeléseinek” (2006: 122–123).

A célnyelvi szövegeknél Balaskó szerint is „számos olyan jelenség fedezhető fel, amely köztesnyelvnek minősíthető annak ellenére, hogy a fordítók - a nyelvtanulóktól eltérően - általában kompetens és tapasztalt használói a CNy-nek. Köztesnyelvi jelenségek azonban nemcsak idegen nyelvre, hanem anyanyelvre történő fordításnál is megjelennek, ami azt a feltételezést támasztja alá, hogy bár az idegen nyelvi / célnyelvi kompetencia hiánya elősegíti a köztesnyelvi formák megjelenését, nem okolható egyedül azok keletkezéséért.” (2005: 111–112).

Károly három, a fordításnyelv kialakulásáért felelős, azaz a célnyelvi szövegalkotást befolyásoló tényezőt sorol fel, melyek (i) a forrásnyelvi szöveg, (ii) a szövegértés következtében a fordító fejében megjelenő forrásnyelvi szöveg reprezentációja, illetve (iii) a fordítás célja (2007: 43).

2. A fordítások kohéziós mintázata

Kutatásom abból a hipotézisből indult ki, hogy a fordítás során a célnyelvi szöveg kohéziós eszközhasználatát eltér az autentikus azonos nyelven írt célnyelvi szövegek kohéziós mintázatától. Hipotézisem szerint a fordítások kohéziós mintázatában bekövetkező változás a fordításnyelvben (v. ö. Balaskó 2005: 113) a forrásnyelvi szöveg hatására megjelenő egyik eltolódás. Kutatási kérdéseim a következők: (i) Megőrzí-e az adott fordított célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szövegre jellemző kohéziós eszközhasználatot, illetve milyen mértékben tér el az adott célnyelven írott autentikus szövegek kohéziós mintázatától? (ii) Kimutatható-e adott nyelvpárok között a fordítás következtében megváltozó kohéziós eszközhasználat esetében valamilyen törvényszerűség a változás jellegét illetően?

E kérdések vizsgálatát négy argumentum indokolja. (1) Hoey-hoz csatlakozva a kohézió inkább lexikai, mint grammatikai relációk eredménye (Hoey 1991). A szövegszerveződés szempontjából meghatározó lexikai kohézió a szövegszemantikai szempontból releváns lexikai elemek ismétlődését mutatja az elemek tartalmi kapcsolódásainak függvényében. (2) Hatim és Mason megállapításával egyetértve a lexikai kohézió a szövegalkotó tudatos lexikai választását tükröző jellemző, szemben a többnyire az egyes nyelvrendszerek jólformáltsági előírásait kielégítő grammatikai kohézióval (Hatim, Mason 1990). (3) Halliday és Hasanhoz csatlakozva a kohézió nyelvi jelenségként definiálható, mivel az egyes nyelvek eltérő sajátosságai a kohéziós eszközhasználatok eltéréseit eredményezik (Halliday, Hasan 1976). (4) Kutatásom egyik célkitűzése is Blum-Kulka felvetésének bizonyítása, mely szerint ha a különböző nyelvek eltérő módon tolerálják a kohéziós elemek ismétlését, akkor a fordításra shift, azaz eltolódás jellemző ebben a tekintetben is (Blum-Kulka 1986).

3. Kutatási eredmények

3.1. A kutatás bemutatása

Az eddig szokványos egy nyelven belüli lexikai kohéziós vizsgálatok után kutatásom újszerűsége a gépi feldolgozásnak köszönhető kétnyelvű összehasonlító elemzés. A CLaRK korpusznyelvészeti eszköz segítségével lehetőségem nyílt az általam annotált mondatok, szövegegységek, alkorpuszok párhuzamosítására, illetve a kívánt kritériumok szerinti lekérdezésére (Péché 2007: 87–88).

A szövegelemek kontextusbeli értelmezését meghatározó lexikai kohéziós kapcsolatok a Károly taxonómia kilenc kategóriája (egyszerű és derivált ismétlés, egyszerű és derivált szinonima, egyszerű és derivált ellentét, hiponima, meronima, pillanatnyi relációk) szerint jelöltem be (2007: 81) autentikus magyar, és a fordításukként keletkezett német, valamint autentikus német szövegek esetében. A későbbi tervek között szerepel fordított magyar szövegek annotálása is, ami majd átfogóbb képet ad magyar-német viszonylatban az autentikus és fordított szövegek kohéziós mintázatáról. Az így megvalósuló összehasonlítási irányok: magyar FNYSZ – német CNYSZ, magyar FNYSZ – magyar CNYSZ, német FNYSZ – magyar CNYSZ, német FNYSZ – német CNYSZ kohéziós mintázatainak egybevetése.

Szövegválasztásomat három szempont határozta meg. Internetes honlapokról töltöttem le egy-egy intézményt, tájegységet bemutató informatív szövegeket. (i) A hasonló leíró stílus miatt kizárható a pragmatikai okokra visszavezethető kohéziós mintázatbeli eltérés (v. ö. Szikszainé Nagy 1999: 69). (ii) Mivel a fordításokat vélhetően profi fordítók készítették a kohéziós mintázat különbségeit nem magyarázza a suta fordítói kompetencia sem. (iii) A szövegek letöltésével időt takarítottam meg.

3.2. Jelenlegi eredmények

A kutatás jelenleg is folyik, eddig összesen 117 mondatot (S) elemeztem: 43 magyar forrásnyelvi (HU-FNYSZ), 45 német célnyelvi (D-CNYSZ) és 29 német forrásnyelvi (D-FNYSZ) mondatot. Ezeket a számokat az elemzés szellemi időigénye magyarázza.

A lekérdezések során az egyes alkorpuszokra jellemző eredményeket az összehasonlíthatóság érdekében elosztottam az alkorpuszokra jellemző mondatszámra. Így az egy mondatra jellemző értékek összevethetőek (ezek a táblázat százalékos értékei).

Az egyes alkorpuszokra jellemző kohéziós sűrűséget két adat mutatja, illetve ezek mondatszámra vetített értéke (1. ábra).

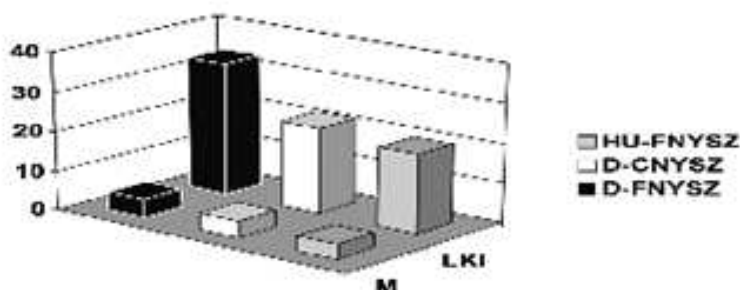
Az első „megjelenésre” utaló „M”-mel jelöltem azoknak a lexikai egységeknek a számát, amelyek ismétléses kapcsolatai a szöveg kohéziójáért felelősek. A szövegek kohéziós sűrűségének szempontjából érdekes másik adat a szövegekben található lexikai kohéziós ismétlések száma (LKI).

1. ábra. Az alkorpuszok kohéziós sűrűsége számokban

	S	M / db	M / %	LKI / db	LKI / %
HU-FNYSZ	43	162	3,77	857	19,93
D-CNYSZ	45	183	4,07	983	21,84
D-FNYSZ	29	133	4,58	976	21,84

E két adat egy mondatra vetített értékeit a 2. ábra diagramja szemlélteti, mely szerint az autentikus német szövegek (D-FNYSZ) kohéziós sűrűsége jelentősen meghaladja az autentikus magyar (HU-FNYSZ) és a fordított német (D-CNYSZ) szövegek kohéziós sűrűségét.

2. ábra. A kohéziós sűrűség egy-egy mondatra vetített értéke

A kohéziós sűrűségbeli differenciáltság együtt jár a lexikai kohéziós eszközök disztribúciójában tapasztalható különbségekkel, ami a forrásnyelvi német (FNY-D) és célnyelvi német (CNY-D) alkorpuszok összevetésekor az autentikus német szövegeknél a fordított német szövegekkel szemben az egyszerű ellentét, a szinonima, az ismétlés és a pillanatnyi relációk gyakoribb használatában manifesztálódik. Ez utóbbiaknál a megváltozott kohéziós mintázat a forrásnyelvi magyar szöveg hatásával okolható. (A 3. ábra rövidítései: DO: derivált ellentét DR: derivált ismétlés, DS: derivált szinonima, H: hiponima, IR: pillanatnyi relációk, M: meronima, SO: egyszerű ellentét, SR: egyszerű ismétlés, SS: egyszerű szinonima).

3. ábra. A kohéziós eszközök eloszlásának aránya

Quick Time™ and a decompressor are needed to see this picture.

3.3. Távlatok

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a fordított szövegeket az azonos nyelven írt autentikus szövegektől megkülönböztető szövegszintű tulajdonságok kutatása hozzájárulhat a fordításnyelv (Balaskó 2005) jellemzőinek megismeréséhez és leírásához. E jellemzők közül a fordítás következtében a célnyelvi szöveg lexikai kohéziós mintázatában bekövetkező változások feltárása a szövegpárhuzamosítást lehetővé tevő korpusznyelvészeti eszköz alkalmazásával vált megvalósíthatóvá. A gépi feldolgozás kínálta előnyökkel szemben a hátrányok között meg kell említeni az elemzési szakasz időigényessége miatt lassan bővülő, egyelőre igen kis méretű korpuszt.

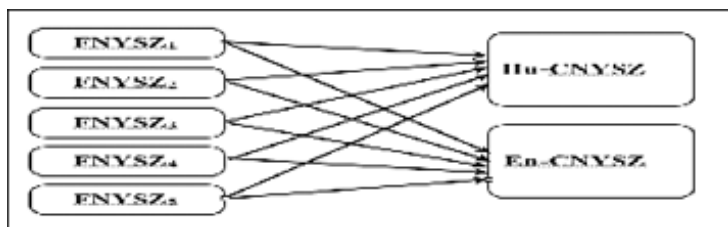
A korpuszon végzett lekérdezések olyan tendenciákat tártak fel, amelyek eredménye egy új hipotézis megfogalmazását és az azt vizsgáló újabb kutatás megtervezését eredményezték. Feltételezésem szerint ha a különböző nyelvek különbözőképpen tolerálják a kohéziós eszközök használatát (Halliday, Hasan 1976) és a fordítás során eltolódás következik be a kohéziós eszközök használatában (Blum-Kulka 1986), akkor a fordított célnyelvi szövegek kohéziós eszközhasználatára különbözni fog az adott célnyelven írt autentikus szövegek kohéziós mintázatától. A különbségeket a fordító kohéziós eszközválasztását befolyásoló forrásnyelvi kohéziós eszközhasználat indokolja. Hipotézisem szerint tehát a fordított szövegek kohéziós mintázatának eltolódása egyfajta nyelvpárfüggő fordítási univerzálé.

Az előbb vázolt hipotézis bizonyítását nem áll módomban az összes lehetséges fordítási irányban elvégezni. Már a részleges bizonyításhoz is szükséges nagy mennyiségű szöveg elemzése, és különböző fordítási irányok vizsgálata. A kutatás következő szakaszában a szövegek kohéziós eszközhasználatát gépi elemzés segítségével kívánom végezni. Ez egyelőre az általam, a MorphoLogic Kft. kutatási támogatásának köszönhetően, angol és magyar nyelven elérhető WordNet program segítségével válik megvalósíthatóvá. Ebben az esetben ugyan számolni kell a gépi elemzéssel járó „zaj” növekedéssel, amit a viszonylag rövid idő alatt elemezhető és feldolgozható nagy méretű korpusz kínálta előny ellensúlyoz.

Az informatív szövegeket továbbra is az interneten elérhető felületekről kívánom letölteni. Az okok között az időtakarékoság mellett említést érdemel, hogy több intézmény honlapja (uniós intézmények, államközi szerződések, Vatikáni dokumentumok, sajtó és PR anyagok) kínálja az autentikus forrásnyelvi szöveg mellett, annak több nyelven letölthető hivatalos, vagy félhivatalos fordítását. Mivel a WordNet programot angol és magyar szövegek esetében áll módomban használni, így első szakaszban a géppel végzett elemzéseket e két nyelven elérhető autentikus és fordított szövegeken kívánom elvégezni (4. ábra).

A fordítási irányoknak megfelelően a következő alkorpuszok létrehozását tervezem: (1) autentikus (Hu-FNYSZ) magyar szövegek, (2) autentikus (En-FNYSZ) angol szövegek, (3) fordított (Hu-CNYSZ) magyar szövegek (lehetőleg minél több kiindulási nyelvet tartalmazó fordítási alkorpuszsal), (4) fordított (En-CNYSZ) angol szövegek (lehetőleg minél több kiindulási nyelvet tartalmazó fordítási alkorpuszsal).

4. ábra. A fordítási irányok modellezése

A most fölvázolt kutatási terv megvalósulásával ugyan nem tekinthetjük bizonyított-nak azt a hipotézist, hogy a fordítások kohéziós mintázatára hat a célnyelvi szöveg kohéziós eszközhasználatára, de az esetleges pozitív eredményektől joggal várhatjuk annak igazolását, hogy érdemes e hipotézis átfogó bizonyításával további kutatások során foglalkozni.

4. Összegzés

A tanulmányban bemutatott lexikai kohéziós elemzés segítségével kimutatható a német és a magyar fordítások kohéziós eszközhasználatára jellemző eltolódás. Az eltolódás mértékének és jellegének pontosabb megismeréséhez szükséges lesz az eddiginél nagyobb korpusz elemzése.

Az eddigi vizsgálatok járulékos hozadéka a fordításnyelvre jellemző, a megszokott autentikus szövegalkotási szokásoktól eltérő, kohéziós mintázatra vonatkozó hipotézis megfogalmazása. Az újabb hipotézis részleges bizonyítását célzó, gépi elemzés segítségével tervezett kutatás eredményei nagy mértékben hozzájárulhatnak a fordítási szövegalkotás megismeréséhez.

Irodalom

- Balaskó M. 2005. *Korpusznyelvészeti vizsgálatok és fordításnyelvi minták (angol és magyar tudományos szövegek anyaga alapján)*. PhD értekezés
- Blum-Kulka, Sh. (1986): Shift of Cohesion and Coherence in Translation. In: Blum-Kulka, Sh.–Hause, J. (1986): *Interlingual and Intercultural Communication*. 17–35. Tübingen: Narr.
- Dressler, Wolfgang U. (1973): *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer
- Halliday M. A. K–Hasan R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hatim B.–Mason I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman..
- Hoey M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hönig H. 1997. *Konstruktives Übersetzen*. Staufenberg
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémia kiadó.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta könyvkiadó
- Papp F. 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Szerk: Klaudy K. Budapest: Tinta könyvkiadó
- Pécs O. 2007. A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban - új távlatok a korpusznyelvészeti módszernek köszönhetően. *Fordítástudomány*, IX. évf. 1. szám 79–96.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.